

Pravdivý příběh žen, které šily, aby přežily.

ŠVADLENY Z OSVĚTIMI

Lucy Adlington

Švadleny z Osvětími

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.dominoknihy.cz
www.albatrosmedia.cz

Lucy Adlington
Švadleny z Osvětími – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2022

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

ŠVADLENY Z OSVĚTIMI

Lucy Adlington

2022

Věnováno švadlenám a jejich rodinám

Obsah:

<i>Úvod</i>	9
1. Jedna z mála, kteří přežili	15
2. Jedinečná síla	37
3. Co dál, jak pokračovat?	63
4. Žlutá hvězda	94
5. Obvyklé přijetí	118
6. Chceš zůstat naživu	143
7. Chci tu žít i zemřít	177
8. Z deseti tisíc žen	204
9. Solidarita a podpora	232
10. Ve vzduchu páchne hořící papír	258
11. A oni po nás chtějí, abychom byly normální?	297
<i>Poděkování</i>	319
<i>Zdroje fotografií</i>	321
<i>Literatura</i>	325
<i>Poznámky ke zdrojům</i>	339
<i>Poznámka překladatelky</i>	383
<i>Rejstřík</i>	387

Úvod

„Jak byste tomu mohla uvěřit?“

Tak zní jedna z prvních vět paní Kohútové, poté co mě uvítala doma a vydala napospas svým oddaným příbuzným. Tady ji mám, tu malou čipernou ženu v elegantních kalhotách, blůze, s perlovým náhrdelníkem na krku. Krátké bílé vlasy, na rtech sladce růžová rtěnka. Kvůli ní jsem obletěla kus světa, vydala se ze severní Anglie do prostého domu v kopcích nedaleko velkoměstského San Franciska v Kalifornii.

Třese se rukama. V tu chvíli se pro mě historie stává skutečností, už to nejsou jen archivy, sloupce knih, módní nákresy a splývavé látky, mé obvyklé historické zdroje psaní a vyprávění. Setkávám se se ženou, která přežila dobu a místo, jež se staly synonymem hrůzy.

Paní Kohútová sedí u stolu s krajkovým ubrusem a nabízí mi domácí jablečný štrúdl. Naše setkání probíhají v obležení odborné literatury, kytic, půvabných výšivek, rodinných fotografií a pestrých kousků keramiky. První rozhovor zahajujeme listováním krejčovskými časopisy ze čtyřicátých let, které jsem jí přinesla ukázat, pak si prohlížíme elegantní červené šaty z válečných dob. Pocházejí z mé vlastní sbírky dobového oblečení.

„Dobrá, kvalitní práce,“ hodnotí je a přejíždí prsty po ozdobách modelu. „Tuze elegantní.“

Žasnu nad tím, jak nás šaty dovedou spojit napříč kontinenty a generacemi. Společně oceňujeme střih, styl a krejčovskou

dovednost, ale za tím vším stojí mnohem podstatnější fakt: před desítkami let se paní Kohútová zabývala látkami a oděvy za úplně jiných okolností. Je poslední přeživší švadlenou z módního salonu založeného v koncentračním táboře v Osvětimi.

Módní salon v Osvětimi? Už jen ta představa působí naprosto scestně. Ohromilo mě, když jsem poprvé narazila na zmínku o „Salonu vysoké krejčoviny“, jak se mu říkalo. Studovala jsem tehdy vazby mezi Hitlerovou třetí říší a módním průmyslem v rámci přípravy ke knize o globálním textilním průmyslu ve válečných letech. Je zřejmé, že nacisté si velmi dobře uvědomovali, jakou moc má oblečení, což dokládá zavedení uniforem při velkolepých veřejných shromážděních. Stejnokroje jsou klasickým příkladem využití oděvu k posílení skupinové hrdosti a identity. Nacistická ekonomická a rasová politika se snažila těžit z oděvního průmyslu, výnosy z drancování jí pomáhaly financovat vojenská tažení.

I ženy z nacistické smetánky chápaly, jak je důležité pěkně se oblékat. Magda Goebbellová, manželka Hitlerova ďábelského ministra propagandy, byla pověstná svou elegancí, nezdráhala se nosit výtvary židovských švadlen navzdory posedlé snaze nacistů vymazat Židy z módního trhu. Emmy Göringová, vdaná za říšského maršála Hermanna Göringa, oblékala luxusní kousky pocházející z rabování a zaštiťovala se tvrzením, že nemá tušení o jejich původu. Eva Braunová, Hitlerova milénka, zbožňovala vysokou krejčovinu. V posledních dnech před svou sebevraždou a kapitulací Německa si dokonce nechala dopravit svatební šaty přes celý hořící Berlín a obula k nim střevíce značky Ferragamo.¹

Ale přesto, módní salon přímo v Osvětimi? Taková dílna vlastně shrnovala nejryzejší hodnoty vyznávané třetí říší: privilegia a požitky a k tomu drancování, ponižování a masové vraždy.

Osvětimskou krejčovskou dílnu nezaložil nikdo jiný než Hedwig Hössová, manželka velitele tábora. A jako by spojení módního salonu s vyhlazovacím komplexem ještě nebylo dost bizarní, přidejme k němu identitu samotných pracovníků: většinou se jednalo o Židovky, vykořeněné a deportované nacisty, určené k vyhlazení v rámci konečného řešení. Doplněly je nežidovské komunistky z okupované Francie, odsouzené k věznění a likvidaci pro svůj vzdor vůči nacistům.

Tato skupina houževnatých zotročených žen navrhovala, stříhala, šila a zdobila oděvy pro frau Hössovou a další manželky esesáků, tvořila nádherné kousky pro osoby, které je považovaly za podvrtné živly a podlidi, pro manželky mužů odhodlaných zlikvidovat všechny Židy a všechny politické nepřátele nacistického režimu. Pro švadleny v osvětimském salonu znamenalo šití ochranu před plynovými komorami a pecemi.

Švadleny vzdorovaly nacistickým pokusům o odlidštění a ponížení tím, že si vytvořily vskutku neuvěřitelná pouta přátelství a oddanosti. Za navlékání jehel a hučení šicích strojů vznikaly plány na odpor nebo dokonce na útěk. Tato kniha je jejich historie. Není to žádná autorská fabulace. Popsané důvěrné scény a rozhovory vycházejí důsledně ze svědectví, dokumentů, důkazů a vzpomínek sdílených rodinným příslušníkům nebo přímo mně a jsou podloženy rozsáhlou četbou a studiem v archívech.

Jakmile jsem se dozvěděla o existenci tohoto módního salonu, zahájila jsem hlubší výzkum, zpočátku jen se základními informacemi a neúplným seznamem jmen – *Irene, Renée, Bracha, Katka, Hunya, Mimi, Mancie, Marta, Olga, Alida, Marilou, Lulu, Baba, Borishka*. Málem už jsem se vzdala naděje na to, že zjistím něco více, natož že objevím celé životopisy švadlen. Najednou ale došlo ke zvratu – můj román pro dospívající čtenáře *The Red Ribbon*, zasazený do fiktivní verze dílny, vzbudil pozornost

mnohých rodin v Evropě, Izraeli a Severní Americe. A začaly přicházet e-maily:

Moje teta byla švadlenou v Osvětimi.

Moje matka byla švadlenou v Osvětimi.

Moje babička vedla krejčovskou dílnu v Osvětimi.

Poprvé jsem měla kontakty na rodiny původních švadlen. Byl to šok a zároveň inspirace, moci začít odhalovat příběhy jejich životů a osudů.

A především jsem se dozvěděla, že jedna ze skupiny švadlen je stále naživu, vede se jí dobře a je připravená si se mnou povídat – unikátní svědkyně z místa, které je příkladem odporných paradoxů a krutostí nacistického režimu. Paní Kohútová, v době našeho setkání osmadvadesátiletá dáma, chrlí historky, ještě než stačím položit otázky. Její vzpomínky zahrnují širokou škálu zážitků – od dětství, kdy bývala zahrnována ořechy a sladkostmi za židovského svátku Sukot, až po den v Osvětimi, kdy její bývalé spolužačce srazil esesák vaz lopatou, a to jen za to, že si dovolila při práci promluvit.

Ukazuje mi fotky sebe sama před válkou coby pubertální dívky v hezkém pleteném svetru, s magnolií v ruce, a pak z doby několika let po válce v módním kabátě, ušitém podle populární kolekce New Look od Christiana Diora. Dívám se na ty fotografie a nechce se mi věřit tomu, co zažila v mezidobí.

Ze své tisícovky trýznivých dní v Osvětimi žádné fotografie nemá. Svěřuje se mi, že každý z těch dní mohl tisíckrát zemřít. Maluje ze slov obrazy, postupuje od jedné vzpomínky ke druhé, prsty mačká švy kalhot, záhyby na látce se rýsují čím dál zřetelněji, nenápadná známka rozbouraných citů, které se snaží držet na uzdě. Angličtina je její pátý jazyk, vypilovala si ji během dlouhých let života ve Spojených státech. Lehce přechází z jedné řeči do druhé a já se ji ze všech sil snažím sledovat. Připravila jsem si

Úvod

pero a papír na poznámky a dlouhý seznam otázek. Potýkám se s mobilním telefonem, abych nastavila videonahrávání, a paní Kohútová do mě dlobne.

„Poslouchejte!“ nařídí mi.

A já poslouchám.

1

Jedna z mála, kteří přežili

Po dvou letech jsem navštívila budovu vedení osvětimského tábora, kde jsem pracovala jako švadlena v salonu sloužícím rodinám příslušníků SS. Šila jsem deset až dvanáct hodin denně. Jsem jedna z mála, kteří přežili peklo Osvětimi.

Olga Kováčová²

Den jako každý jiný.

Ve světle pronikajícím dovnitř dvěma okny seděla u dlouhých dřevěných stolů skupina žen, hlavy skloněné nad šitím, vpíchnout jehlu, protáhnout nit. Byla to suterénní místnost. Obloha za okny neznamenalala svobodu. Tohle bylo jejich jediné útočiště.

Pracovaly obklopené všemi nezbytnými rekvizitami prosperujícího módního salonu, všemi nástroji svého řemesla. Stočené krejčovské metry, nůžky a cívky nití na stolech. Hradby štůček rozmanitých látek. Záplava módních magazínů a střihů z hedvábného papíru. K hlavní dílně přiléhala místnůstka, kde se modely zkoušely. Vše běželo pod bedlivým dohledem šikovné, schopné Marty, která ještě před nedávnem vedla vlastní úspěšný salon v Bratislavě. Na pomoc měla Borishku.

Švadleny nepracovaly mlčky. Směsící různých jazyků – slovensky, německy, maďarsky, francouzsky, polsky – klábosily o své

práci, o svých domovech, rodinách... dokonce mezi sebou i vtipkovaly. Vždyť byly většinou mladé, sotva dvacet let či o kousek víc. Té nejmladší bylo teprve čtrnáct. Slepíčka, říkaly jí, protože pobíhala po salonu, sbírala špendlíky a zametala kousky nití.

Kamarádky pracovaly společně. Irene, Bracha a Renée, všechny z Bratislavy, také Brachina sestra Katka, která prsty ztuhlými chladem kouzlila pro klienty elegantní zimní pláště. Baba a Lulu byly další blízké přítelkyně, jedna vážná, druhá uličnice. Hunya, zralá žena kolem pětáctičítky, kamarádka a zároveň i něco jako matka, síla, se kterou bylo nutno počítat. Olga, zhruba stejného věku jako Hunya, připadala mladým děvčatům prastará.

Všechny byly Židovky.

Spolu s nimi pracovaly dvě francouzské komunistky, korzetérka Alida a odbojářka Marilou, obě uvězněné a deportované za odboj proti nacistické okupaci svojí země.

Celkem pětadvacet žen, vpíchnout jehlu, protáhnout nit. Pokud byla některá odvolána a už se nevrátila, Marta se rychle postarala, aby její místo zaujala další. Chtěla do tohoto sklepního útočiště dostat co nejvíce vězeňkyň. V této místnosti měla každá své vlastní jméno. Mimo salon byly bezejmenné, pouhá čísla.

Práce tu bylo nad hlavu pro všechny. Velká černá kniha přetékala zakázkami, šestiměsíční čekací listina platila i pro vysoce postavené klientky z Berlína. Přednost v objednávkách měly místní zákaznice a žena, která salon založila. Hedwig Hössová. Manželka velitele koncentračního tábora Osvětim.

Jednou, byl to den jako každý jiný, se ze sklepního salonu začal šířit vystrašený křik a příšerný pach spálené látky. Katastrofa! Příliš horká žehlička zničila šaty. Na předním dílu se rýsoval vypálený otisk, nedalo se to nijak zamaskovat. Klientka se měla dostavit na zkoušku hned následujícího dne. Ona nešíková švadlena, šílená strachem, kvílela: „Co budeme dělat? Co budeme dělat?“

Jedna z mála, kteří přežili

Ostatní rozuměly její panice, hned přerušily práci. Nešlo jen o zničené šaty. Klientkami módního salonu byly manželky vysoce postavených esesáků z posádky tábora, mužů pověstných mláčením, mučením a masovými vraždami. Mužů s absolutní vládou nad životem a osudem každé ženy v této místnosti.

Vedoucí Marta s rozvahou hodnotila škody.

„Víš, co uděláme? Tenhle kus dáme pryč a sem všijeme novou látku. A teď si pospěšme...“

Všechny přiložily ruce k dílu.

Následujícího dne dorazila esesáková manželka. Oblékla si nové šaty a zaraženě hleděla do zrcadla ve zkoušecí místnosti.

„Nepamatuju si, že by ten model vypadal takhle.“

„Jistěže ano,“ odpověděla Marta klidně. „Není to snad hezké? Je to nová móda...“³

Pohroma odvrácena. Prozatím.

Švadleny se daly zase do práce, vpíchnout jehlu, protáhnout nit. Vězeňkyně osvětimského tábora přečkaly další den.

Síly, které společně vytvořily módní salon v Osvětimi, se po-depsaly i na formování a ničení životů žen, které v něm měly pracovat. Předě dvěma desítkami let, kdy byly švadleny ještě mladé dívky nebo pouhé děti, nemohly mít ani ponětí, za jakých podmínek se jejich osudy sejdou na takovémto místě. Dokonce ani dospělí by si nedokázali představit budoucnost zahrnující vysokou krejčovinu uprostřed industrializované genocidy.

Svět je tuze malý, dokud jste děti, a přece plný detailů a pocitů. Štípání vlny na kůži, zápasení prokřehlých prstů s odolnými knoflíky, okouzlení nitěmi párajícími se z díry na kolenu kalhot. Zpočátku náš obzor končí u hranic domova, pak se protáhne na rohy ulic, zahrne pole, lesy, celá panoramata měst. Těžko tušit, co se stane v budoucnosti. Z uplynulých let zbudou časem jen vzpomínky a památky.

Irene Reichenbergová v dětství

Jedna z tváří hledících z minulosti patří Irene Reichenbergové, byla ještě dítě, datum neznámé. Tvář vypadá mezi stíny bledá, šaty nerozeznatelné. Líčka se jí kulatí váhavým úsměvem, jako by se zdráhala dát najevo cit.

Irene se narodila 23. dubna 1922 v Bratislavě, krásném československém městě ležícím na březích Dunaje, sotva hodinu od Vídně. Uplynuly jen tři roky od sčítání lidu, které ukázalo, že obyvatelstvo města tvoří převážně etnický mix Němců, Slováků a Maďarů. Od roku 1918 přešli všichni pod správu nového československého státu, ale židovská komunita, čítající asi patnáct tisíc lidí, se soustředila v jedné čtvrti města, pár minut chůze od severního břehu Dunaje.

Centrum židovské čtvrti tvořila Judengasse neboli Židovská ulica. Už před rokem 1840 byli Židé izolováni v této jediné svažité bratislavské ulici nedaleko hradu. Městští strážníci na noc zamykali brány na obou jejích koncích a vlastně tak vytvářeli ghetto. Dávalo se tím najevo, že Židy je třeba odlišit od ostatních Bratislavanů.

Jedna z mála, kteří přežili

V následujících desetiletích se antisemitské zákony uvolnily, úspěšnější židovské rodiny měly možnost přestěhovat se do středu města. Kdysi hrdé barokní domy Židovské ulice byly rozděleny na stísněné byty pro početné rodiny. Oblast sice měla nevalnou pověst, ale dlážděné ulice se udržovaly v čistotě, v obchodech a dílnách vládl ruch. Byla to sevřená a podporující se komunita. Každý tu znal každého, všichni navzájem znali své podniky. Obyvatelé měli zvláštní pocit sounáležitosti.

Bylo to nejšťastnější období mého života. Narodila jsem se tam, vyrostla tam, žila tam se svou rodinou.

Irene Reichenbergová⁴

Židovská ulice byla úžasné místo pro děti, pobíhaly z domu jednoho kamaráda do domu druhého a svými hrami okupovaly silnici i chodníky. Irene bydlela v čísle osmnáct, ve druhém podlaží rohové budovy. Reichenbergovi měli osm dětí. Jako v každé početné rodině se mezi sourozenci tvořila různá spojení, mezi těmi nejstaršími a nejmladšími vládl jistý odstup. Armin, jeden z Ireniných bratrů, pracoval v obchodě se sladkostmi. Později odjel do Britského mandátu Palestina a vyhnul se tak bezprostřednímu traumatu holokaustu. Její další bratr, Laci Reichenberg, pracoval v židovské velkoobchodní textilní firmě. Oženil se s mladou Slovenkou Turulkou Fuchsovou.

Za Irenina dětství se v rodině o válce neuvažovalo. Mělo se za to, že všechna hrůza pominula spolu s uzavřením příměří v roce 1918 a se vznikem nového československého státu, jehož občany se stali i Židé. Sama Irene byla moc mladá na to, aby uměla zhodnotit svět mimo židovskou čtvrť. Stejně jako většina dívek své doby měla před sebou jasně narýsovanou cestu – práci v domácnosti s vyhlídkou na manželství a mateřství po vzoru svých

starších sester. Katarině, známé jako Käthe, se dvořil pohledný mladík Leo Kohn. Jolanda – Jolli – se roku 1937 vdala za elektrikáře Belu Grottera. Další na řadě byla Frieda, z níž se stala paní Federweissová. Svobodné tak zůstaly jen Irene, Edith a Grete.⁵

Živobytí celé početné rodiny leželo na bedrech Irenina otce, Shmuela Reichenberga. Byl obuvníkem, jedním z mnoha řemeslníků v Židovské ulici. Dovednost a chudobu ševců dobře známe z pohádek. Vážně bylo cosi kouzelného na tom, jak Shmuel vyřezával a tvaroval kousky pružné kůže na dřevěném kopytu, šil voskovou nití a pečlivě přitloukal každý flok, skloněný nad prací od sedmi ráno do pozdního večera, to vše bez pomoci strojů. Peněz bylo málo a prodej nejistý. Pro mnoho obyvatel Židovské ulice znamenaly nové boty nebo i jen oprava těch starých velký luxus. V těžkých meziválečných letech chodívali ti nejchudší bosky nebo si své chatrné obutí upevňovali k nohám pomocí hadrů.

Zatímco Irenin otec vydělával na chleba, její matka Tzvia – Cecilia – ten chleba pekla a starala se o domácnost. Její pracovní den trval ještě déle než manželův. Domácnost byla těžká dřina bez pomoci přístrojů či služebnictva, na pomoc zde byly jen dcery. Co druhý rok chodila Tzvia s outěžkem, což znamenalo, že ji zanedlouho čeká ještě víc vaření, víc praní a uklízení. Navzdory velké rodině a malým příjmům se Tzvia ze všech sil snažila, aby se každé dítě cítilo výjimečné. Jednoho roku dostala Irene k narozeninám zvláštní lahůdku: vařené vajíčko, celé jen pro ni. Byla nadšená a chlubila se tím zázrakem kamarádům z celé ulice.

Do její skupiny kamarádů patřila i dívka z ortodoxní židovské rodiny – Renée Ungarová. Její otec byl rabín a matka v domácnosti. Renée, o rok starší než Irene, byla smělá dívka, kdežto Irene spíše tichá.⁶ Portrét Renée z roku 1939 představuje klidnou a inteligentní tvář nad dvěma rozpustilými bambulkami u kula-tého límečku.

Jedna z mála, kteří přežili

Renée Ungarová roku 1939

Deset let předtím, než byla pořízena tato fotografie, získala tehdy sedmiletá Irene novou kamarádku, z níž se stala přítelkyně na celý život a statečná družka v nejtrýznivějším putování jejího života.

Byla to Bracha Berkovičová.

Zažily jsme tam dobré časy.

Bracha Berkovičová

Bracha byla venkovské děvče. Narodila se ve vesnici Čepa v kopcích Podkarpatské Rusi. Tato část meziválečného Československa, ležící mimo velká průmyslová centra, byla převážně zemědělská. Venkovská městečka a vesnice se odlišovaly vlastní svéráznou mluvou a zvyky, a dokonce i jedinečnými vzory výševěk.

Krajině Brachina dětství dominovaly zdánlivě nekonečné horské hřebeny Tater svažující se k polím jetele, žita, ječmene

a zelené natě cukrové řepy. Na těch polích pracovaly skupiny mladých žen v halenách s nařasenými rukávy, širokých sukních a pestrých šátcích. Husopasky hlídaly svá hejna, nádeníci okopávali, paběrkovali a sklízeli. V létě se nosila potištěná bavlna a světlejší barvy – kostky, květy, větvičky a pruhy. Zima si žádala těžké, doma tkané látky a vlnu. Oblečení se temně rýsovalo na pozadí sněhu. Teplé šály s třásněmi se přehazovaly přes hlavu a přichytily pod bradou, nebo se překřížily a uvázaly vzadu. Na manžetách a švech rukávů zářily pásy pestrých květinových výšivek.

Brachin život byl svázán s oblékáním a shodou okolností tomu tak bylo už od narození. Její matka Karolína musela dřít jako pradlena až do pozdního těhotenství. V těchto venkovských oblastech ženy už za svítání nosily balíky prádla k řece, pracovaly bosé ve studené vodě, zatímco si děti hrály na břehu. Další praní se odbývalo doma, prádlo se máchalo ve vanách, dřelo se na valchách, ždímalo se rozpraskanýma rukama, věšelo se na šňůry. Za studeného deštivého dne Brachina matka Karolína právě lezla na žebřík, aby pověsila těžké prádlo pod okapy střechy, když tu pocítila první porodní bolesti. Bylo to 8. listopadu 1921. Karolíně tehdy bylo pouhých devatenáct let. Porodila své první dítě.⁷

Bracha se narodila v domě svých prarodičů. I když byl malý a stísněný, vytápěný jen hliněnými kamny a zásobovaný vodou z pumpy, vzpomínala na dětství jako na ráj na zemi.⁸

Základem jejích šťastných vzpomínek byla rodinná láska, která doma vládla navzdory nevyhnutelnému napětí.⁹ Manželsví rodičů zprostředkoval místní dohazovač – což tou dobou nebylo ve východní Evropě nic neobvyklého – a bylo to úspěšné spojení dvou poctivých a schopných lidí. Salomon Berkovič, od narození hluchoněmý, měl původně zájem o Karolíninu starší sestru, ta mu však dala košem pro jeho handicap. Osmnáctiletá Karolína se nechala přemluvit ke sňatku, zlákaná vidinou sebe sama jako nevěsty v bílém.

Jedna z mála, kteří přežili

Vedli svůj úmorný a obtížný život nejlíp, jak mohli.

Bracha Berkovičová

Po svatbě Karolíny a Salomona rychle přišly děti. Po překotném Brachině narození v den velkého prádla přišel Emil, Katarina, Irena a Moritz. Malý domek praskal ve švech, a tak Katariinu – které se říkalo Katka – poslali žít k její bezdětné tetě Genii, u které zůstala až do šesti let. Bracha si rozuměla se svou mladší sestřičkou Irenou, ale nepřekonatelné pouto se vytvořilo, když Brachu s Katkou odvezli společně do Osvětimi. Díky sourozenecké oddanosti sdílely stejný osud v Salonu vysoké krejčoviny.¹⁰

Brachin dětský svět tvořila vůně chleba chala o šabat, macesy posypané krystalovým cukrem, požívání pečených jablek s tetou Serenou v domě plném kýčovitých ozdůbek a deček. Tím, co jako první rozšířilo Brachin obzor za hranice vesnického života, bylo šití. Přesněji řečeno pánské krejčovství.

Salomon Berkovič byl výjimečně nadaný krejčí, natolik zdatný, že našel práci u prvotřídní firmy Pokorný v Bratislavě. Přestěhoval si svůj šicí stroj z Čepy do velkého města a postupně si tam budoval věrnou klientelu. Pracoval v domě na Židovské ulici s pomocníkem, který zajišťoval správký a úpravy. Časem se vypracoval tak, že měl tři zaměstnance – všechny hluchoněmé – a k tomu Brachina strýce Hermana coby učedníka. Každý rok cestoval do Budapešti na přehlídky poslední módy v mužském oblékání.

Na úspěchu jeho podniku se nemalou měrou podílela i jeho neúnavná manželka Karolína, která Salomona doprovodila do Bratislavy a starala se o styk se zákazníky a o pomoc při zkouškách oděvů. Malá Bracha si umínila, že nezůstane doma, a tak dlouho brečela, až jí matka dovolila jet do Bratislavy s nimi.

Pro vesnické děvče byla jízda vlakem s dalšími cestujícími vzrušující zážitek, stejně tak uvažování nad tím, co přinese cíl

cesty. Cedule ve vlaku byly psány česky, slovensky, německy a francouzsky, což svědčilo o národnostní pestrosti Československa. Za okny vagonu ubíhala proměnlivá krajina, až vlak dorazil do okouzujícího nového světa.

Bratislava se zelenala vzrostlými stromy, projasňovala ji nová architektura a byla plná nakupujících, vozíků, koní, kár, motorových aut a elektrických tramvají. Klidnými vodami Dunaje pluly nákladní čluny, malé vlečné lodě a kolesové parníky. Po venkovském životě v Čepě byl pro Brachu byt v Židovské ulici místem plným zázraků. Měli tu tekoucí vodu z kohoutků, ne vědra, která se tahala od pumpy. Místo petrolejových lamp se pouhým otočením vypínače rozsvítilo elektrické světlo. A největším zázrakem byl splachovací záchod. Ještě lepší byla možnost najít si nové kamarády. Dívky, které Bracha potkala v Bratislavě, se staly jejími společníci v tom nejhorším, co měla přinést válka.

*Líbilo se mi všechno, všechno, všecičko... S radostí
jsem chodila i do školy.*

Irene Reichenbergová

Bracha se s Irene Reichenbergovou seznámila ve škole. Vzdělání bylo v životě Židů zásadní bez ohledu na to, jak chudá byla rodina. V Bratislavě bylo škol dostatek, včetně vysokých. Odění dívek na fotografii z roku 1930 z místní židovské ortodoxní školy dokládá, s jakou hrdostí posílali rodiče své děti do školy, i když to znamenalo výdaje navíc. Fotografování bylo výjimečnou příležitostí, proto některá děvčata oblékla bílé podkolenky a střevíce, ne mohutné kožené boty, které se nosily na hraní. Mnoho dívek má prosté, rovně střižené šaty, které se snadno šily a také udržovaly, jiné jsou oděny elegantněji s nejrůznějšími krajkami a škrobenými límečky.

*Školní fotografie základní židovské ortodoxní školy, 1930.
Bracha Berkovičová stojí druhá zleva v prostřední řadě.*

Na snímku je patrná móda účesů na mikádo z dvacátých let i tradičnějších copů. Dívky nenosily školní uniformy, takže do la-
vic občas pronikly i módní výstřelky. Jeden rok zavládla posedlost
po kruhových límečcích z velmi jemných látek, nařasených nebo
lemovaných volánky. Dívky se hned předháněly, která bude mít
nejvíce volánků. Zvítězila dívka jménem Perla, vzbudila všeobec-
nou závist svými kanýry z jemného mušelínu. Šťastné to doby.

V židovské ortodoxní základní škole se vyučovalo německy,
v jazyce, který měl v životě Československa rostoucí vliv. Bracha
zpočátku nevěděla, jak zapadne, byla ve městě nová a nejjistější
si byla v maďarštině nebo jidiš. Brzy se ale adaptovala a skama-
rádila se s Irene a Renée. Dívky ovládaly několik jazyků a často
v jedné větě přecházely z jednoho do druhého.

Po škole se děti ze židovské čtvrti toulaly po ulicích a scho-
dištích, hrály na babu, na schovávanou, proháněly obruč nebo
se jen tak potloukaly. O letních prázdninách se ti, kdo byli moc
chudí a nemohli si dovolit vycestovat mimo město, stahovali
k Dunaji, plavali v mělké tůni u řeky nebo si hráli v parku.

Brache se ale stýskalo po kamarádech z venkova. Když jí bylo
jedenáct, žadonila u rodičů tak dlouho, až jí dovolili odjet na léto

domů do Čepy. Chtěla se předvést jako nezávislé děvče z velkého města, a tak si naplánovala mnohem elegantnější oblečení než to, co běžně nosila v Bratislavě, a statečně se vydala vlakem sama. Vystrojila se do béžových šatů, které dostala od jedné bohaté kamarádky, s lakovaným červeným koženým páskem, černých kožených lakýrek a slamáku s barevnou stuhou.

V širším kontextu války a utrpení, které mělo následovat, tyto detaily možná působí pošetile, ale vytvořily vzpomínku. Udržely se v paměti i v době, kdy podobné svobody a elegance patřily do zmizelého světa.

Jsou to vážně moc krásné vzpomínky.

Irene Reichenbergová

Nejlepší oblečení se šetřilo na šabat a další svátky. Židovské rodiny udržovaly prastaré rituály, od svátku Roš ha-šana s lahodnými jablky máčenými v medu až po nekvašený chléb a hořké bylinky sederové večeře při Pesachu. O největších svátcích se zabíjela vykrmená husa, jedl se pšeničný bulgur, na plotně bublala nudlová polévka. Irene milovala, když se její početná rodina v hřejivé pospolitosti scházela doma na modlitby a požehnání.

O šabatu voněly příbytky v Židovské ulici čerstvě pečeným chlebem zvaným chala – který Bracha dovedla zručně plést. Těsto se připravovalo doma a pak se odnášelo k pekaři. Ženy vycidily obydli a oblékly si bílé zástěry na rozsvěcení svíček o pátečním večeru. Šabat byl obdobím, kdy se nesmělo pracovat – zapovězeny byly i textilní práce jako barvení, předení nebo šití –, rodinu však bylo třeba nakrmit. Brachina matka si vždycky nějak našla čas a sílu na přípravu skořicových sušenek a *topfenknödel*, tvarohových knedlíčků, oblíbených dokonce i v módních vídeňských kavárnách.

Jedna z mála, kteří přežili

Vrcholem rodinného života byly samozřejmě svatby. Poté, co jeden z krejčovských pomocníků Salomona Berkoviče oznámil, že si jeho sestra bere Brachina strýce, ševce Jenůho, dostalo se Brache vzácnosti: šatů zakoupených v obchodě. Po vzoru otce, který v dílně žehlil obleky, se rozhodla, že si ty krásné námořnické šatečky vyžehlí sama. Svatební přípravy se zadrhly, všichni v domě ucítili příšerný puch: šaty se spálily.

Malá Bracha brala jako katastrofu, že si nakonec musí na svatbu obléct staré šaty. Po letech, kdy došlo k podobné nehodě na žehlicím prkně módního salonu v Osvětimi a vedoucí Marta se s klidem ujala odvrácení pohromy, získala tahle vzpomínka z dětství jiný, až konejšivý nádech. Bracha si mohla zavzpomínat, jak se nevěsta strýce Jenůho oblékala v pokoji ověšeném papírovými ozdobami a lampičkami osvětlujícími stromek v květináči, za doprovodu hudby z gramofonu na kliku. Poté se vzpomínka rozplynula a ona se zas vrátila do reality Salonu vysoké krejčoviny, k požadavkům nacistických klientů.

Od první chvíle jsme věděli, že patříme k sobě.

Rudolf Höss

Svatba Brachina strýce byla na hony vzdálená obřadu, který se konal 17. srpna 1929 na statku v Pomořansku, asi hodinu jižně od pobřeží Baltu. Nevěsta měla jednou významně ovlivnit Brachin život, i když se nejspíš nikdy ani nedozvěděla její jméno.

Byla to svatba Rudolfa Hösse, bývalého žoldáka polovojenské organizace. Nedlouho po propuštění z vězení, kde si odpýkával trest za vraždu, složil manželský slib jednadvacetileté Erně Martě Hedwig Henselové, již se říkalo Hedwig. Svatební fotografie předvádí nevěstu v bílých šatech s volným pasem do půli lýtek. Krátké rukávy odhalují štíhlé paže, dlouhé smyčky copů dodávají mladé tváři drobnost a jemnost.¹¹

„Vzali jsme se, jakmile to jen bylo možné, abychom se společně pustili do křížku s tvrdým životem,“ napsal Rudolf ve svých pamětech.¹² Svou roli sehrála i ta ošemetná okolnost, že Hedwig už nosila pod srdcem jejich první dítě, Klause, počaté nedlouho poté, co se s Rudolfem poznali.

Mladý pár se seznámil díky bratrovi Hedwig, Gerhardu Fritzi Henselovi, a byla to pověstná láska na první pohled: romance mezi dvěma zarytými idealisty a přívrženci rodící se skupiny zvané *Artman Bund* neboli Svaz artamanů. Artamanové byli *völkisch*: toužili po prostém venkovském životě, postaveném na zásadách ekologie, práce na statku a soběstačnosti. Hlavním cílem byl zdravý rozvoj mysli i těla, zákaz alkoholu, nikotinu a – jaká ironie pro mladou dvojici – mimomanželského sexu. Rudolf a Hedwig se cítili jako doma v tom, co Rudolf nazval „společností mladých patriotů“ usilujících o přírodní způsob života.¹³

Rasové teorie artamanů dokonale odpovídaly rétorice „krve a půdy“ pravicových zastánců konceptu *Lebensraum*, tak silně prosazovanému v grandiózním manifestu Adolfa Hitlera *Mein Kampf*: Německo potřebuje expandovat na východ, aby vytvořilo vlastní verzi zemědělského, rasového a průmyslového ráje, výlučně pro ty, jimž koluje v žilách čistá německá krev.

Hedwig byla těmto myšlenkám oddaná stejně jako její muž, těšila se, až začne hospodařit na vlastní půdě, jakmile jim bude přidělena. Nebyli však žádní pasivní rolníci, Rudolfa jmenovali místním inspektorem artamanů. O rok později se jeho cesta podruhé zkřížila s Heinrichem Himmlerem, kterého poznal roku 1921 coby ctižádostivého studenta agronomie. Z obou mužů se stali oddaní členové Hitlerovy *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, NSDAP. Společně diskutovali o problémech Německa. Himmler hlásal, že jediným řešením nemravnosti měst a oslabování rasy je dobytí nového území na

východě.¹⁴ Jejich budoucí spolupráce měla zhoubný dopad na miliony Židů.

Židé v Bratislavě vedli až do třicátých let běžný život, zdánlivě v bezpečí před ambicemi artamanů či nacistů. Rozvětvené rodiny pořádaly početná shromáždění u příležitostí svateb a dalších slavnostních událostí – byla to možnost setkat se s těmi, kdo žili daleko, a poznat spoustu přížených a přivdaných příbuzných. Propletence rodinných vztahů byly složité, všichni byli nějakým způsobem spojeni se všemi ostatními a nikdo to nepovažoval za nic mimořádného. Takže když se Irenin starší bratr Laci Reichenberg oženil s Turul Fuchsovou – řečenou Turulkou –, proč by se nad tím Irene nebo Bracha pozastavovaly, proč by neměly z novomanželů radost?

To spojení se pro ně mělo stát osudovým tak, jak by si nikdy nepředstavily.

Turulka Fuchsová měla sestru jménem Marta.

Bystrá a schopná Marta Fuchsová byla jen o čtyři roky starší než Irene a Bracha, ale díky těm čtyřem letům působila mnohem dospěleji a zkušeněji. Martina rodina původně pocházela z Mosonmagyaróváru, nyní součásti Maďarska. Její matka byla Rósa Schneiderová, otec Dezider Fuchs – v Maďarsku se mu říkalo Deszö. Marta se narodila ještě předtím, než světová válka vstoupila do svých závěrečných smrtelných křečí, 1. června 1918. Časem se rodina Rósy a Dezidera přestěhovala do Pezinku nedaleko Bratislavy, takže tam Marta mohla navštěvovat odbornou střední školu.¹⁵ Po jejím zakončení se z ní stala švadlena, v době od září 1932 do října 1934 pracovala pod vedením A. Fishgrundové, poté byla zaměstnána v Bratislavě až do deportace roku 1942.

*Marta Fuchsová – stojící třetí zprava –
na rodinné oslavě roku 1934*

Osmého července roku 1934 slavili Martini prarodiče, Schneiderovi, v Mosonmagyaróváru zlatou svatbu. Marta se na tu událost dostavila s rodiči a sestrami. Celá rodina se shromáždila pro účely fotografování na stinném dvorku. Marta, třetí zprava, stojí vedle své sestry Kláriky. Už zde je vidět její cit pro módu, má blůzu s velkou mašlí vpředu. Je usměvavá, uvolněná, vyzařuje vřelou, přátelskou povahu. Její sestra Turulka – pár let vdaná za Laciho Reichenberga – sedí uprostřed s holčičkou na klíně. Z fotografie sálá elegance, patrná z dobře strížených obleků mužů, z pruhovaného šátku art deco Martiny matky (sedící třetí zleva) a z bezvadných městských střevíců žen v přední řadě.

Roku 1934 Marta v Bratislavě dokončovala svůj dvouletý zácvik švadleny. Téhož roku v rámci naprosto odlišného druhu posílání vstoupil Rudolf Höss do SS.

Po velkém zvažování usoudil, že sen o zemědělské idylce s artamany musí počkat. Himmler ho přesvědčil, že jeho nadání se ještě víc uplatní v ctižádostivější aréně: prosazování cílů nacio-

nálního socialismu. Rudolf přijal své první místo v koncentračním táboře v Dachau u Mnichova. Zařízení mělo sloužit k „převýchově“ těch, kdo mohli ohrozit nově zvolený nacistický režim.

Jeho manželka Hedwig se se třemi malými dětmi – Klausem, Heidetraut a Inge-Brigitt – svědomitě nastěhovala do prostor pro rodiny příslušníků SS poblíž tábora. Byla politicky oddaná cílům nacionálního socialismu a proti manželově nové práci nic nenamítala. Koneckonců dělal jen dozorce „nepřátel státu“. Před narozením dalšího dítěte, Hanse-Jürgena, si přímo vyžádala císařský řez, aby jí dlouhé porodní bolesti nenarušily plán vyslechnout si Hitlerovu velkou prvomájovou řeč v Berlíně.¹⁶

Roku 1934 byla Brache Berkovičové berlínská politika na honu vzdálená, bratislavský ruch ostatně také. Během svátku Roš ha-šana onemocněla. Následně jí byla diagnostikována tuberkulóza. Přesun do renomovaného sanatoria ve Vyšných Hágách ve Vysokých Tatrách ji na dlouhé dva roky odvedl z domova. Její pohled na svět se rozšířil stejně jako rozhled z vysoko položeného sanatoria. Bracha se naučila česky, přizpůsobila se jídlu, které nebylo košer, a dokonce dostala svůj úplně první dárek k Vánocům – krásné nové šaty. Obdivovala trpytící se vánoční stromek v sanatoriu.

Přes všechny nové zkušenosti nebyla Bracha nijak světaznalá. V podkroví sanatoria našla pár odložených hraček a oblečení po předchozích pacientech a rozhodla se, že je pošle rodině do Bratislavy. Posbírala tu náruč věcí – mezi nimi jojo a medvídek, který bručel – a nakráčela na místní poštovní úřad, přesvědčená, že ty věci nějak dopraví k ní domů. Laskavý úředník ji naučil, jak zabalit balík, opatřil ho adresou a stanovil poštovné.

Kvůli době strávené v sanatoriu byla Bracha po návratu do Bratislavy o rok pozadu za Irene a Renée. Všechny tři dívky pokračovaly ve vzdělávání, připravovaly se na pracovní život. Z finančních

důvodů většina dětí ze Židovské ulice opouštěla školu ve čtrnácti letech, aby se vyučila řemeslu. Jejich budoucnost určovalo po hlavě. Dívky směřovaly hlavně do kanceláří nebo do textilního průmyslu a jejich příjmy je měly uživit do doby, než se vdají a založí vlastní rodiny.

Irene se zapsala na komerční akademii řízenou karpatskými Němci. Renée absolvovala výuku těsnopisu a účetnictví. Bracha nejprve získala místo v kurzu sekretárek na katolické střední škole Notre Dame. Protože podle množících se zjednodušujících rasových stereotypů vypadala „křesťansky“, byla na školní fotografii z roku 1938 u příležitosti převzetí diplomu postavena přímo do první řady. Její vzhled ji však neubráníl vůči sílící zátosti a segregaci v Evropě.

Dospívající dívky už byly dost staré na to, aby si uvědomovaly rostoucí napětí za hranicemi i doma. Nacistická protizidovská rétorika v Německu roznítla dřímající antisemitské tendence v Československu. Spolu s tím, jak nacisté upevňovali svou moc, byly rozhlasové zprávy čím dál tím pochmurnější. List *Prager Tagblatt* přinášel zprávy o nejnovějším mezinárodním vývoji. Jak reagovat, to bylo dilema.

Mají být židovské rodiny v klidu a doufat, že násilí zůstane ojedinelým jevem? Je nepřiměřené uvažovat o odchodu z města a úniku do méně náladového venkovského prostředí? Či ještě extrémněji, je namístě plánovat úplné opuštění Evropy, podniknutí *alije* – putování do Palestiny?

Irene a Bracha vstoupily do sionistických mládežnických skupin. Částečně to bylo pro zábavu a z kamarádství. Chlapci a děvčata se tam mohli přátelit a navazovat první vážavé románky. Pod těmi vztahy se ale skrýval hlubší účel: výcvik pro práci v kibucu. Bracha a Irene patřily do skupiny ha-Šomer ha-ca'ir – „Mladý strážce“. Irene byla také jednou z kandidátek do kibucu u levicové skupiny HaOgen – „Kotva“ – mínící uposlechnout vý-

Jedna z mála, kteří přežili

zvu k emigraci do Palestiny v roce 1938. V provedení toho plánu jí zabránila matčina nemoc a posléze smrt téhož roku a také nedostatek peněz na cestu.

*Bracha Berkovičová před válkou,
sedí druhá zleva s přáteli ze skupiny Mizrachi*

Bracha se také připojila k podobné skupině jménem Mizra-chi. Na společné fotografii s přáteli (sedí vpředu vlevo) je rozzá-řená a uvolněná. Všichni mladí jsou oblečeni neformálně, prak-ticky, bez módních výstřelků. Právě na schůzkách tohoto spolku Bracha navázala nový vztah – další vlákno v síti, která nakonec propojila spoustu životů. Sprátelila se s energickou mladou dív-kou jménem Shoshana Storchová.

Shoshanina rodina pocházela z Kežmarku na východě Slo-venska. Toto město, byť položené u Vysokých Tater a vzdálené Bratislavě i Praze, si udržovalo eleganci. Díky alejím lip připomí-naly nákupní ulice spíše bulváry než pouhé cesty, kamenné ob-louky vrhaly stíny do dlážděných uliček vedoucích na rozkošné dvorky se starými studnami.¹⁷

Dům Storchovy rodiny ležel nedaleko takové studny. Široký dvůr vzadu dodával v létě další prostor k životu. V zimě se stával srdcem domova veliký sporák s keramickým předkem, zahřívající celou rodinu v jediném rozlehlém pokoji. Venku stála kůlna, kde se skrývaly krysy, takže bylo radno hlasitě zatleskat, než člověk vstoupil. Za školních dní všech sedm Storchových dětí usedalo na schody, aby si obulo boty, za všeobecného smíchu a vtipkování: Dora, Hunya, Tauba, Rivka, Abraham, Adolph, Naftali a Shoshana. S penězi to mívali často napjaté, ale díky podpoře jednoho z dědečků měly děti alespoň ty botky a sklep býval na zimu dobře zásoben uhlím i bramborami.

Sama Shoshana uprchla z Československa do Palestiny, dokud to ještě šlo, stejně jako její rodiče a většina bratrů a sester. Její starší sestra Hermine – neboli Hunya – uvízla v Evropě a jednoho dne pak spojila síly s Brachou, Irene a Martou.

V té době jsem neměla ani zdání, jak osudová pro mě bude volba tohoto povolání.

Hunya Volkmannová, rozená Storchová

Hunya se narodila 5. října 1908, téhož roku jako Hedwig Henselová-Hössová.¹⁸ Učila se šít v ruce od své matky Zipory. Ta byla zvláště zručná ve výšivkách, které si pořizovaly nevěsty do výbavy. (Hunyina babička se provdala za muže, který neuměl obchodovat, a tak byla časem nucena prodat vlastní výbavu, aby uživila rodinu.) Doma se Hunya naučila také ovládat šicí stroj.

Hunyina registrační karta z koncentračního tábora z roku 1943 uvádí výšku metr šedesát pět, hnědé vlasy a oči. Nos – rovný. Štíhlá postava, kulatý obličej, středně velké uši. Úplný chrup, žádná zvláštní znamení, žádný policejní záznam.¹⁹ Tento popis nic neříká o její povaze, její nepochybné kuráži, o silné vůli doprovázené soucitem a obětavostí.

Při jejím temperamentu ji školní biflování nebavilo. Toužila stát se švadlenou. Profesionální krejčovina nebyla nic pro snílky ani diletanty, vyžadovala si odevzdání, houževnatost a roky učení. Nejprve bylo třeba zvládnout základy, než se mohl začít rozvíjet osobní talent. Hunya se přihlásila do učení k nejlepší švadleně v Kežmarku. Kde lépe se naučit řemeslo? Celý rok sbírala špendlíky, uklízela salon, vyřizovala pochůzky a neustále přitom sledovala, jak zkušené šičky kouzly z látek oděvy.

Nakreslení stříhu, střihání, stehování, žehlení, zkoušení, šití, dokončování... každá fáze procesu si žádala dovednosti, které si Hunya umínila osvojit. Už jako pouhá učnice měla plné ruce práce. Doma vždycky zhltna večeři a pak dlouho přes půlnoc pracovala na matčině šicím stroji značky Bobbin, opravovala svršky a šila oblečení pro rodinu a přátele. Dva roky v kežmarském salonu jí daly zkušenosti potřebné k tomu, aby ji přijali v nějaké proslavené škole švadlen v zahraničí, což byl další krok v jejích ambiciózních plánech. Znamenalo by to obvyklou lopotu: deseti- až dvanáctihodinové směny v tmavé a přecpané dílně, šest dní v týdnu. Byla na tu výzvu připravená.

Zatímco artamani a nacionální socialisté v Německu v rámci prosazování své politiky zvažovali expanzi na východ, Hunya na konci dvacátých let plánovala cestu na západ, do dalšího učení v Lipsku.

Irene, Bracha ani Renée coby pubertální dívky necítily stejné profesní volání jako Hunya, když byla v jejich letech. Ani jednu z nich vůbec nenapadlo, že by se živila jako švadlena. Alespoň zpočátku ne. Měly v úmyslu dokončit své zvolené kurzy. Zdálo se, že se jim to povede i přes politický rozruch za hranicemi Československa, kde Adolf Hitler hřímal ve svých projevech proti Židům a kladl čím dál tím důraznější požadavky na práva Němců.

Roku 1938 začalo být dramaticky jasné, že hranice na mapě neznamenaají žádnou obranu vůči nacistickým rozpínáým změřům. Hitler si žádal vládu nad oblastí československých Sudet, tvrdil, že je to v zájmu ochrany lidí německého původu, kteří tam žijí. Evropské mocnosti se v naději na odvrácení přímého konfliktu sešly v této záležitosti v Mnichově. Československo na konferenci zastoupeno nebylo, nemělo žádné slovo v rozhodnutí o anexi Sudet. To se stalo v září.

V listopadu byly části země postoupeny Maďarsku a Polsku. Bracha pocítila dopady z první ruky. Její rodina se toho roku vrátila do vesnice Čepa. Když Maďarsko oblast zabralo, Berkovičovi byli znovu vykořenění a tajně přešli hranice zpátky do Bratislavy. Byla to předzvěst budoucího stěhování.

V březnu roku 1939 se Čechy a Morava dostaly pod německou nadvládu. Slovensko se stalo loutkovým klerofašistickým státem s pravicovými antisemitskými vůdci. Československo jako země přestalo existovat.

Z Hunyina rodného Kežmarku odcházeli Židé dobrovolně, nebo k tomu byli „pobídnuti“. Jedna židovská žákyně vešla v kežmarské škole do třídy a uviděla na tabuli nápis *Wir sind judenrein*: Jsme židuprostí. Z dlouholetých spolužáků se stali rasoví nepřátelé.²⁰

Irene v Bratislavě jednoho dne roku 1939 dorazila jako obvykle do školy a pospíchala s ostatními do třídy na hodinu. Vešel učitel a bez jakéhokoli úvodu prohlásil: „Nemůžeme od německých dětí chtít, aby seděly v jedné třídě se Židy. Židé ven.“

Irene a ostatní židovské dívky si sebraly učebnice a odešly. Jejich nežidovské kamarádky neřekly ani slovo, neudělaly nic.

„Byly to hodné holky,“ řekla Irene, zmatená jejich pasivitou. „Nemůžu si na ně stěžovat.“²¹

Dětství skončilo.

2

Móda je jedinečná síla – nejmocnější ze všech.

Traudl Jungeová, Hitlerova sekretářka,
citace Adolfa Hitlera²²

Pražské modely roku 1940, časopis Eva

Kouzlo módy a látek působí jako věc na hony vzdálená politice, jako frivolní protiklad násilí války. Co mají společného módní ateliéry či dvoustrany na téma jarní styl v magazínu *Vogue*

s muži v tmavých oblecích u konferenčních stolů, kteří rozhodují o osudu národů, nebo s úklady tajné policie?

Nacisté si dobře uvědomovali, jakou moc má oblékání při tvoření společenské identity a zdůraznění síly. Měli také nesmírný zájem o bohatství evropského textilního průmyslu, jež ovládal židovský kapitál a židovský talent.

Oblékat se musíme všichni, samozřejmě. To, co si vezmeme na sebe nebo co máme povoleno nosit, není zdaleka náhodná záležitost. Výběr oblečení formuje kultura. A peníze formují obchod s šatstvem.

Švadleny tvořily oděvy, které živily idealizovaný svět přehlídkových mol, focení a drbů ze společnosti. Na druhé straně mohly uvíznout v politice těch, kdo zneužívali módu ke svým krutým záměrům.

Obálka časopisu Fürs Haus, listopad 1934

Oděvní průmysl má své kořeny na místní úrovni. Pro mladé dívky v Evropě dvacátého století mohla být jehla a nit koníčkem, ale spíše to byla nutnost. Správky a šití se považovaly za hlavní ženské práce. Zvlášť šetrné hospodyňky dokázaly obrátit manžety nebo límec mužské košile, aby se schovaly roztřepené okraje. Uměly vyspravit punčochy tak, že oprava nebyla poznat. Zvládly popustit švy nebo zabrat šaty, aby odpovídaly měnící se postavě. A pak tu bylo samotné tvoření nových oděvů – vybaviček pro miminka, dětského oblečení, všedního šatstva i zástěr.

*Jarmareční nálada zahání chmury, rozptyluje
smutek.*

Ladislav Grosman, *Obchod na korze*

Když Bracha Berkovičová vyšla ze dveří svého domu na Židovské ulici v Bratislavě a podívala se doleva, viděla silnici stáječící se nahoru ke starému dřevěnému kostelíku sv. Mikuláše. Na rohu serpentiny stál Dům U Dobrého pastýře, obchod, který prodával šicí potřeby jako stužky, knoflíky, náprstky a papírové balíčky s jehlami. Šička potřebovala též ostré nůžky, menší nůžky k zastříhování a párání, krejčovskou křídu ke kreslení na látku a špendlíky – nekonečnou zásobu neposlušných špendlíků.

Na bratislavských nákupních ulicích se našla spousta obchodů podobných Domu U Dobrého pastýře i tržnic s tácy plnými zboží, kterým se mohli zákazníci prohrabovat. Ve dnech trhů přicházeli do města obchodníci a pouliční prodejci, někteří rozkládali své zboží na stolech pod pestrými plátnými slunečníky, jiní rozestavili koše a soudky na kraji chodníku. Potenciální zákazníci probírali zboží – krajky, háčkované pásky, knoflíky, brože, vyšívané šátky – a chystali se smlouvat. Prodejci pokřikovali své nabídky nebo jen seděli a bedlivým zrakem se rozhlíželi po mazaných zlodějíčcích.

Menší obchody prodávaly hotové zboží. Švec míval boty vyvěšené u vchodu v trsech jako tmavé banány. Krejčí zavěšoval oděvy na tyče nad hlavami. Dílny bývaly v tmavém interiéru krámků, nebo dokonce na dvorku. Brachin otec Salomon si šetřil na vlastní oděvní firmu, aby si mohl nechat namalovat své jméno na pestré ceduli nad vchodem do krámků.

Dále tu byly obchody s látkami – neodolatelné lákadlo pro všechny, kdo snili o nových šatech. Na venkově si někteří lidé stále tkali látky doma, ale ve městech se prodával v metráži krep, satén, hedvábí, tvíd, acetáty, bavlna, len, seersucker a mnoho dalších, vyráběných ve velkých evropských textilkách. Krámy s textilem se pyšnily obřími rolemi i látkami navinutými na menší kartonové obdélníky. Pomocníci předváděli zboží potenciálním zákazníkům, roztahovali látky na pultu, vychvalovali vzory a kvalitu. Zkušení zákazníci hodnotili gramáž, vazbu i splývavost a představovali si, jak bude látka vypadat na těle.

V polovině dvacátého století se hodně oceňovala „nositelnost“ látek: srazí se, vybledne, bude hřát nebo chladit tak, jak je třeba? Švadleny a kupci poznávali klady přírodních vláken a oceňovali dostupnost těch umělých, jako bylo třeba umělé hedvábí. Módní barvy se měnily sezónu od sezóny. V létě se nosily veselé vzory, na podzim přicházely ke slovu samety a kožešinové lemy, v zimě pak vlna a česaná příze. Na jaře šly na odbyť květy.

Klíčovou investicí amatérských i profesionálních šiček byl šicí stroj. Domácí dílny a salony používaly hlavně ty šlapací, krásné výtvary, často s černým emailovým lakem a zlatými nápisy. Byly zapuštěny do dřevěného stolku s kovanými nohama, aby měly co nejlepší stabilitu. Nejčastější značky byly Singer, Minerva a Bobbin.

Ti šťastnější si mohli dovolit tiše předoucí elektrické šicí stroje. Obchodníci s těmito přístroji je prodávali přímo či na splátky, v novinách vycházely inzeráty na stroje z druhé ruky. Přenosné